

AHMET BAYTURSINOĞLU VE KAZAK CEDİTÇİLİĞİ***Gülner Bozımbaykızı SAİGY******Öz**

Makalede Kazak aydınları ve Ahmet Baytursinoğlu'nun Cedit Hareketiyle ilgili çalışmaları ele alınacaktır. Kazakistan'da bu hareket Kırım Tatarı İsmail Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesi sayesinde ve İdil-Ural bölgesinde gelişen Ceditçi düşüncelerin Kazak topraklarında etkili olması nedeniyle tanınmıştır. Kazak aydınları batı ve doğuyu denk tutan, bilimsel İslam'ı hayatın önemine dönüştüren Gaspıralı'yı hep örnek almış ve çalışmalarından yararlanmışlardır. Cedit eğitimine destek vermek amacıyla Baytursinoğlu Kazak aydınlarıyla beraber ders kitabı hazırlamıştır. Bu çalışmalarında da Gaspıralı'nın eserleri önemli kaynak olmuştur. Baytursinoğlu cedit konusunu sadece ders kitaplarında değil gazete ve dergi sayfalarında da yayınlamış okuyucularıyla fikir alışverişinde bulunmuştur. Karşı fikir ve tenkit edilen makalelere de yayın aracıyla cevap vererek çalışmalarına açıklık getirmiştir. Cedit hareketini siyasi açıdan da ele alan Baytursinoğlu XX. yüzyıl başlarında halkın maneviyatını sömüren ve sömürtenlerin ilişkilerini incelemiş ve hükümete bu konudaki görüşlerini açıkça ifade etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Cedit, Kazak, Türk birliği, edebî dil.

AHMET BAYTURSINOĞLU AND KAZAKH'S JADIDISM**Abstract**

Association to motion of jadid, works of Kazakh figures and A. Baitursynuly are spoken much. This movement of the Crimean Tatar İsmail Gaspraly "Terjiman" newspaper reviews were involved in the process on the hand of the Kazakh steppe. Alash figures equal to the Esat and West, who saw the value of the scientific life of İslam İsmail Gaspraly publications and services always left unattended. The method Usyl-ı Jadid is the development of Baitursynuly and other Kazakh leaders. In the field of education they prepared text-books. The works of Gaspraly were the main tool in this work. Baitursynuly wrote about Jadid many books, many articles were published to the newspapers and magazines and he also exchanged views with students. Critics in the press pages are presented for the comprehensive review of this response. Carrying out the works of Baitursynuly in political direction at the beginning of the XX. century, the population studied spirituality colonized policy is shown public opinion against the government.

Keywords: Jadidism, Kazakh, Turkic unity, literary language.

Kazak kültür hayatında Tatarların etkisi büyüktür. Bu etki öncelikle dinî yönden görülmeye başlamış daha sonra eğitim faaliyetleri ve basın hayatıyla kültürel alanlarda kendisini hissettirmiştir. Kültürel hayattaki Tatarların etkisi İdil-Ural bölgesinde gelişen Ceditçi düşüncelerin Kazak topraklarında etkili olmasına neden olmuştur. Bu bölgede eğitim gören

---

* Bu makale Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 22-23 Ekim 2014 tarihleri arasında düzenlenen "Türk Dünyası Vatandaşlığı Çalıştayı"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Dr.; Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi, Korkut Ata ve Ülke Tarihi Araştırma Enstitüsü, gulnar_kz02@mail.ru.

Kazak öğrencilerin Ceditçi medreselerde okumasıyla Kazakistan'da Ceditçi akımı savunan bir zümre oluşturulmuştur. Diğer yandan İsmail Gaspıralı'nın "Tercümani Ahval" aracıyla cedit zümresi kalabalıklaşmaya başlamıştır.

Kazak aydınları: A. Baytursınoğlu, "Okuv kuralı", "Til kuralı", "Til jumsar", "Bayanşı"; M. Dulatoğlu, "Esep Kuralı", "Kıragat"; J. Aymavıtoğlu, "Tarbiyeşjetekşi"; H. Dosmuhamedoğlu, "Kazak halk edebiyeti", "Adamın tan tirligi"; M. Jumabayoğlu, "Pedagogika", "Savattı bol", "Bastavış mektepte ana tili" gibi ders kitaplarını çıkararak cedit eğitimine destek çıkmıştır. Kazak ceditçileri ilkokul eğitimine çok önem vermiş ve bu alanda birçok kitap yayınlamıştır. Örneğin, M. Nurbayev'in "Kazakça alippe" (Ufa, 1910), Z. Ergaliyev'in "Kazak alipgesi" (Kazan, 1910), K. Kojikov'un "Kazak alipgesi" (Orenburg, 1912). Kazakistan'da kurulan "Eğitim Vakfının" kültürel eğitim faaliyetleri bu çalışmalarda çok etkili olmuştur (Bazarbayev, 2012: 95). Bu vakıf, XIX yüzyılın sonlarında kurulmuş ve Kazakistan'ın birçok bölgesinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

Kazak aydınlarından oluşan bir grup (M. J. Köpeyev, G. Karaş, M. Koşmanov, G. Musagali vs.) cedit eğitimini Kazan, Ufa gibi şehirlerdeki medreselerde tamamlamış ve toplumun siyasi hayatında etkili olmaya başlamıştır. Cedit hareketi Kazak kültürünün maneviyatında önemli yer almıştır. Sömürücülük siyasetine karşı çıkmış liberal demokrat grubundan oluşan Kazak aydınları A. Bökeyhan, A. Baytursınoğlu, M. Dulatoğlu, J. Aymavıtoğlu, M. Avezov ve J. Akbayev gibi aydınlar önce "Kazak" gazetesi etrafında birleşerek Alaş Orda hükümetini kurmuştur. Bu aydınlar, Kazakların eşitlik, topraklara sahip çıkma ve Ruslaştırma siyasetine karşı millî kültüre sahip çıkma mücadelesini vermiştir.

Kazak cedit hareketinin oluşması ve gelişmesinde önemli katkıları olan Kazak aydınları Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursınoğlu ve Mirjakıp Dulatoğlu Gaspıralı'nın yenilikçi düşüncesini her zaman desteklemiştir. Bu şahısların "Uyan Kazak", "Kırk Misal" ve "Masa" adlı eserlerinde ve çeşitli makalelerinde cedit konuları işlenmiş ve halk eğitime davet edilmiştir.

Rusya'daki Türk boylarına Ruslaştırma siyaseti yürütülürken Gaspıralı eğitimde *Usûl-i Cedid*'i uygulamıştı. Türk boyları arasında "Cedit" hareketi büyük yankı uyandırmıştı. İlk olarak Kazaklar arasında "Cedit" sistemini eğitimde uygulayan Baytursınoğlu olmuştur. Gaspıralı'nın teklif ettiği yeni eğitim metodu *usul-i cedid*'in kısa sürede destek bulması kolay olmamıştır. Bir taraftan yeni muhalifler, özellikle Rus devletine hizmet eden mollalar, öbür taraftan da N. İ. İlminski, N. P. Ostrovmov ve M. A. Miropiyev'in başını çektiği "Ruslaştırma" siyasetinin savunucusu misyonerler çok sert bir şekilde karşı çıkmışlardır. *Usûl –i Cedid*'e karşı çıkan mollalar halkı korkutarak "usul-i cedid haramdır, çocuklarınızı bu okullara vermeyin" demişlerdir (Mektep, 2003: 243).

1906 yılında “Üçüncü Genel Rusya Müslümanları” toplantısında yeni alfabe temelinde Türk boyları için ortak edebî dil kabul edilmiştir. Kabul edilen ortak dilde gazete ve dergiler basılmaya başlanmıştır. Kazakistan’da bunun örnekleri olarak yayın yapan *Aykap*, *Kazakistan*, *Serke* gibi dergi ve gazeteler vardır.

İdil boyundaki ceditçilerin hem siyasi hem de eğitim alanlarındaki en önemli çalışmalarından biri Türk boyları arasındaki yayın hizmetini geliştirme olmuştur. Türk-Müslüman boylarını eğiterek siyasi nitelikteki millî harekete davet eden gazeteler “*Tercüman*”, “*Vakit*”, “*Ulfat*” gibi yayınlar olmuştur. Kazak toprağında millî hareketin temelini oluşturan ilk yayın “*Kazak*” gazetesi olmuştur. “*Kazak*” gazetesi yukarıda adı geçen yayınların hem siyasi hem yayın tecrübesine dayanmıştır.

Türk boyları birbirinden farklı siyasal ve toplumsal dönemlerden geçmiştir. Komşu ülkelerle ilişkiler yabancı dillerden etkilenmeyi de beraberinde getirmiş ayrıca dile yabancı kelimelerin girmesine de neden olmuştur. Alfabeyle dilin ortak olması, Türk boylarının yakınlaşması, manevi ve kültürel mirasların ortak kullanılması ve gelişmesi küçümsenemezdi. Bu konu üzerine Gaspıralı’nın görüşü şöyledir: “Türk halkları Türk diliyle konuşsalar da lügatleri farklıdır. Bunların içinde ise en önemlileri Kazak, Çağatay, Kazan, Azeri ve Osmanlı lügatleridir. Bu lügatler arasında farklar olsa da birbirine benzemektedirler. Bizim düşüncemize göre Kazan Tatarca, Çağatay ve Azeri lügatleri yazılış şekli çok vakit geçmeden kaynaşıp gider fakat Kazak lügati ve Osmanlı lügati kendi başlarına ayrı birer dil olarak kalırlar. Kazak lügati Cengiz Han zamanından beri değişmemiştir” (Mektep, 2003: 149). Gaspıralı’nın dağılmış Türk boylarını yakınlaştırmak için düşündüğü amaç ortak edebî dildi. Bu uğurda çok gayret göstermişti.

Baytursınoğlu, Kazak Türklerinin kullandığı Arap alfabesini Kazak Türkçesinin ses uyumuna göre uyguladığında karşı çıkan muhalif aydınlar da olmuştur. Örneğin Şahzaman Jıyaşulı 1912’de “*Aykap*” dergisinin altıncı ve yedinci sayısında “*Birge Kozğalayık*” (Abilkasımov, Malkabakov ve Mekteptegi, 1993: 74) başlıklı bir makale yayınlamıştır. Makalede Baytursınoğlu’nun Türk boyları için uygulanan ortak dil teklifinden kaçtığı ve Kazak Türkleri için ayrı bir yol çizdiği yazılmıştır. Baytursınoğlu kendisine yapılan eleştirilere Kazak, Tatar, Rus dillerinde yayınlanan yayınlarda şu şekilde cevap vermiştir: “Türk halklarının içindeki temiz ve diğer dillere fazla karışmamış dil, ortak edebî dil olarak kabul edilmelidir ve bütün bu özellikler Kazak Türkçesinde bulunmaktadır. Bunun nedeni Kazakların genel olarak atalarının hayat tarzını hiçbir zaman bırakmaması, diğer halklarla fazla karışmaması, yabancı dillerin etkisi altında kalmamasıdır. Kazakçaya giren yabancı kelimeler Kazakçanın dil kuralına göre uydurulmuştur. Kazak Türkçesini Tatar Türkçesiyle birleştirmek, Kazak Türkçesinin

kurallarını yok etmek demektir. Eğer İ. Gaspıralı'nın fikirlerini gerçekleştirmek istiyorsak Türk'ün bozulmamış dilini ve kurallarını almak lazım" (Abilkasım vd., 1993: 80).

Baytursınoğlu cedit yöntemiyle ilgili eğitimi edebî eserlerinde, makalelerinde ve dil bilimi çalışmalarında uygulamıştır. Örneğin "Masa" adlı eserindeki şiirlerde topluma hitap edilmiştir. Baytursınoğlu bu eserini "diğer eserlerimden ayrı tutarım" demiştir. Demek "Masa"nın yazınsal anlamdan öte toplumsal anlamda daha önemli bir eser olduğu anlaşılır. Eserdeki "Jigan tergen" adlı şiirinde "Moldalarda ne gamal?" diye bir soru satırı vardır. Sorunun bu şekilde sorulması ve ona verilen cevap Baytursınoğlu'nun dinî eğitime Gaspıralı gibi baktığını ve Kazak ceditçiliğini oluşturmaya başladığını göstermektedir. Böylece Baytursınoğlu halkını derin bir uykudan uyandırmak için "sivrisinek" rolünü üstlenmiş ve uyuyanların kulaklarına şiirleriyle durmadan vızıldamıştır. Çocuklar için yazdığı alfabe kitabında uyguladığı cedit yöntemi başarılı olmuştur. 1926'da yayınladığı "Älip- bi (Jañakural)" isimli eserinde *usul-i tehecci* (harfleri heceleyerek sökme ve okuma) yolu terk edilmiş ve *usul-i savtiye* denen, yani harf ve kelimeleri hecelemeden kendi sesleri ile okuma yöntemi benimsenmiştir. Böylece Baytursınoğlu *usul-i cedit* yöntemini okuma, yazma ve eğitimde kullanmıştır.

Sadece eğitimde değil siyasi açıdan da cedit konusunu ele almış olan Baytursınoğlu XX. yüzyılın başlarında halkın maneviyatını sömüren ve sömürtenlerin ilişkilerini incelemiştir. Baytursınoğlu şu görüşü beyan etmiştir: "Hükümet halkların bir dil, bir din, bir alfabe kullanmasını istiyor. Oysa her halk kendi dilini, kendi dinini ve kendi yazısını korumak ister" (Baytursınoğlu, 1998: 360). Ayrıca Baytursınoğlu "dinle ilişkili olan yazı, din kaybolmadan yok olmaz" (Baytursınoğlu, 1998: 110) demiştir. Bizim edebiyatımız, dilimiz İslam diniyle beraber kaynaşmıştır. Dinden uzaklaşmak demek her şeyi kaybetmek demektir. "Kazak halkı İslam dinini zor şartlar altında kabul etmiştir. Şimdi kalkıp başka bir dini kabul ettirmek boşuna çabalamak demektir" (Baytursınoğlu, 1998: 125). Kuvvetli bir devlet olabilmek için devletin maneviyatı ve inancı her şeyden üstün olmalıdır.

Türkistan millî hareketin temsilcilerinden Zeki Velidi TOGAN'ın hatıraları o döneme ait olayların önemli temel kaynaklarından biridir. 1920-1923 yıllarında yaşanan Türkistan'daki siyasi olaylara çok büyük katkıda bulunan ve Türk dünyası liderleriyle mücadeleye katılan Zeki Velidi'nin hatıraları 1963 yılında Türkiye'de kitap olarak ilk defa yayınlanmıştır. Bu hatıralar 1994-1997 yılında Rusça'ya çevrilmiştir.

Zeki Velidi TOGAN millî harekete Kazak aydınlarını çekmek için özel çalışmalar yürütmüş ve 1921 yılının Mart ayında Baytursınoğlu'na gizli mektup göndermiştir. Mektubun içeriği merkezi Buhara'da bulunan gizli çalışan "antisovyet" kurumu hakkında olmuştur (Togan, 1969: 236).

Gaspıralı 11 Eylül 1914'te uzun bir hastalıktan sonra Bahçesaray'da vefat edince o dönemin Rusya İmparatorluğu'nda belli başlı Türk basın organları bu kaybın büyüklüğünü belirten anma yazılarına yer vermiştir. Baytursınoğlu 1914 yılında Kazak gazetesindeki makalesinde şunları yazmıştır: “Rusya Müslümanları arasında hızla çoğalıp sayıları beş-altı bini bulan mekteplerin hepsi Gaspıralı mektebi temelinde kurulmuştu. O zamanlarda ne kadar eski yazı alfabe varsa hepsi Gaspıralı'nın alfabesinden örnek almıştı. On bine yakın öğretmen bas üstatları Gaspıralı'nın yolundan gidiyorlardı” (Baytursınoy, 1998: 180). Diğer bir makalesinde ise “İ. Gaspıralı tükenmeyen, sönmeyen ebedî iz bırakmıştı. O bize geleceğe nasıl bakmamız gerektiğini öğretmişti” (Kıdırşayev, 1995: 86) demiştir.

İsmail Gaspıralı'nın, Türk boylarını “dilde, fikirde ve işte birlik” olarak bütünleştirmeyi amaçlayan çalışmaları beraberinde Türk milliyetçiliğinin gelişmesi ve halkların hak sahibi olma mücadelesini getirmiştir. Bu uğurda da Kazak aydınları özellikle Baytursınoğlu çok emek harcamıştır. Kendi deyişiyle geleceğe nasıl bakmamız ve nasıl yürümemiz gerektiğini beynimize işlemiştir. Kazak Türkleri için Baytursınoğlu nasıl bir başöğretmen ise Gaspıralı da Baytursınoğlu için “başöğretmen, üstat” idi.

Günümüzde de Kazakistan Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev bağımsızlığı ebediyete taşımak için “Türk birliği” ideolojisini temel almaktadır. Bu da Gaspıralı ve Baytursınoğlu ideolojisinin XXI. yüzyıldaki devamlılığını göstermektedir.

Kaynaklar

- ABİLKASIMOV, MALKABAKOV, MEKTEPTEĞİ, (1993). *Қазақ Тили Cöninдеgi Revaluytsiyadan Buringi Zertteveler*. Almatı: Gılım.
- BAZARBAYEV, K. (2012). *Jastirikter kozgalısı idealarının Türkistandagı ult azattık kozgalısına ikpalı:tarihi jane pedagogikalık aspektileri (XIX sonları –XX başları)*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi.
- KIDIRŞAYEV, A. (1995). A. *Baytursınulıñ Ädistemelik Murası*. Basılmamış Doktora Tezi, Almatı.
- MEKTEP, A. (2003). Türk Birliğinin Bayraktarı İsmail Bey Gaspıralı ve Kazaklar. *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları, Bildiriler*, Ankara.
- TOGAN, Z. V. (1969). *Hatıralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadelesi*. İstanbul.
- www.yayimneb.gov.tr. AKYÜZ, Y. *Resimli İlk Türkçe Alfabe ve Okuma Kitabımız ve Türk Eğitim Tarihindeki Önemi*. (Erişim Tarihi: 14.10.2014).